

Паньків У. Л.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ЛАТИНІЗМІВ

У статті проаналізовано основні закономірності семантичної адаптації лексичних латинізмів українською літературною мовою, з'ясовано вплив екстралінгвальних чинників на процес засвоєння запозичень на тлі інших європейських мов.

Ключові слова: лексичне запозичення, джерело запозичення, мова-реципієнт, латинізм, семантична адаптація, семантична структура.

В статье проанализированы основные закономерности семантической адаптации лексических латинизмов украинским литературным языком, определено влияние экстралингвистических факторов на процесс освоения заимствований на фоне других европейских языков.

Ключевые слова: лексическое заимствование, источник заимствования, язык-реципиент, семантическая адаптация, семантическая структура.

The main regularities of the semantic adaptation of the lexical Latinisms in the Ukrainian literary language are analysed in the article. The influence of the extra-lingua means on the process of the assimilation of borrowings on the background of the other European languages has been studied.

Key words: lexical borrowing, the source of borrowing, language-recipient, Latinism, semantic adaptation, semantic structure.

Запозичена лексика будь-якої мови дуже різноманітна як із генетичного, так і з функціонального та структурного погляду. Її питома вага у системі кожної мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію, постійно збагачуючи словниковий склад сучасних мов та впливаючи на їхній розвиток. Одну з найчисленніших груп гетерогенної лексики у європейських мовах становлять запозичення з латинської мови. Вони є наслідком взаємодії мов, які характеризуються значним ступенем генетичної та часової віддаленості, і свідчать про потужність впливу античної цивілізації на формування новіших культур.

Аналіз входження латинської лексики в українську мову подано як у спеціальних дисертаційних дослідженнях (С. Гриценко, Ю. Цимбалюк), так і в працях, які стосуються характеристики запозичень у цілому (В. Акуленко, Л. Гумецька, О. Муромцева, Л. Полюга). У зарубіжній лінгвістиці серед численних праць виділяються дослідження А. Брюкнера, О. Булики, Л. Гальді, Г. Кайперта, Е. Кендельської, Д. Мошинської, Г. Рибіцької, Я. Сафаревича та інших, в яких вивчалися етимологічні групи,

періодизація різних семантичних шарів лексики, шляхи та причини проникнення у мову-реципієнт, культурно-історичні та інші екстралінгвальні аспекти запозичення.

Недостатній рівень вивчення античної традиції у формуванні української культури зумовив брак спеціальних монографічних робіт у мовознавстві про вплив латини на лексичну систему сучасної української літературної мови. Метою нашого дослідження є аналіз процесів семантичної адаптації лексичних латинізмів українською літературною мовою на тлі інших європейських мов.

Виділяючи термін *лексичний латинізм* як об'єкт спеціального мовознавчого дослідження, треба зазначити, що це поняття не має ще стало-го загальноприйнятого визначення. Дефініція цього терміна як одного із засобів поповнення лексичного складу мови залежить від різних методологічних настанов авторів та глибини класифікації запозичень [2]. Ми вважаємо, що на основі генетичної класифікації доцільно визначати *лексичний латинізм* як лексичну одиницю латинського походження (незалежно від шляхів її запозичення), яка функціонує на певному етапі розвитку мови-реципієнта і, відповідно, зафіксована у словнику.

Найповніші лексикографічні джерела сучасної української літературної мови містять понад 3 тисячі латинізмів, що відбивають різні сфери життя українців. Практично всі тематичні групи лексики, що виділяються дослідниками при створенні тематичних класифікацій лексики окремої мови, представлені у писемних пам'ятках і, відповідно, словниках більшою чи меншою кількістю латинізмів. Особливо велика їх кількість зосереджена в українській суспільно-політичній лексиці.

Класичні мови протягом тривалого часу обслуговували різні соціально-економічні формації і завжди докладно відображали поняття відмінних ідеологічних систем і політичних структур. На характер і якість використання латинської мови завжди впливала свідомо орієнтація на загальноєвропейські зразки суспільного буття. Засвоєння латинських лексем відбувалося в результаті переймання культурних зразків, суспільно-політичних моделей як необхідність у номінації чужих реалій.

Засвоєння запозиченого слова починається в момент його входження і триває протягом усього життя слова в новій мові. Аналіз латиномовних лексем здійснюємо шляхом порівняння семантичних структур слів у відповідних мовах, використовуючи словникові дефініції, які наводяться в основних лексикографічних джерелах. Повнота і точність лексикографічної інтерпретації словникового складу і достовірність відбиття семантики частково обмежують можливості дослідників.

При вивченні історії формування і функціонального поширення лексики суспільного призначення слід враховувати становлення семантичної сутності лексем, їх зіставлення із соціальною реальністю. Українські

лексикографічні джерела дають можливість простежити шлях розвитку значення латинських запозичень у мові-реципієнті. Лексема *акція* зафіксована в українських писемних пам'ятках XVI – XVII ст. із значеннями: “1) справа, судовий процес; 2) позов”. Таке ж значення має *акция* у білоруській мові в пам'ятках 1602 р., куди проникла з польської мови [3, с. 46]. Г. Рибіцька подає такі значення слова *акcja* у старопольській мові: “1) дія, поступ, хід; 2) судова справа; 3) битва, сутичка” [8]. Така семантична структура цього польського латинізму частково відповідає структурі його етимона в мові-джерелі: лат. *actio* подається у словнику із 14 значеннями, серед яких: “1) рух; 2) дія, діяльність; 6) судовий процес, справа, позов”. У сучасній українській мові ця лексема має значення “дія, діяльність, спрямована на досягнення якої-небудь мети” [6, с. 23].

Лексема *нація* із значенням “народ, народність” зафіксована в білоруських писемних пам'ятках 1589 р. і є опосередкованим польською мовою запозиченням з латини: стп. *nasyja* < лат. *natio* [3, с. 32]. У російській мові лексема *нация* використовується з кінця XVII ст. спершу в дипломатичних колах, а пізніше – і в науковій літературі із значенням “народ” з погляду мовної та етнічної належності, а також належності до відповідної держави. Дослідники вважають, що значення цієї лексеми “нація-державна”, у якому вона вживається в сучасній європейській та світовій практиці, запозичене з французької *nation* [7, с. 101]. “Лексіконь латинский” Є. Славинецького подає такі відповідники до лат. *patio* – “родь, язык, страна”. В українській мові *нація* вживається в таких значеннях: “1) форма історичної спільності людей, що об'єднані між собою спільною мовою, походженням, територією, психологією, культурою, ментальністю, побутом тощо; 2) країна, держава”.

У сучасній українській мові *словореволюція* має значення “докорінний переворот, глибокі якісні зміни в розвитку явищ природи, суспільства або пізнання”. На думку дослідників, це значення утвердилося у багатьох мовах під впливом французької мови (фр. *revolution*), хоча в останній слово зберігає також значення, успадковані від латинського етимона *revolutio*, а саме “рух по замкненій кривій, повний оберт мобільного тіла навколо власної осі” [7, с. 101].

Лексикографи вважають, що лексема *адміністратор* проникла в українську мову в 1576 р. з польської із значеннями: “1) правитель, намісник, керівник; 2) заступник, намісник”. О. Булика встановлює наявність цього слова в білоруській мові з 1567 р: *администраторъ* < стп. *administrator* < лат. *Administrator* [3, с. 22]. Лат. *administrator* – 1) розпорядник, керівник; 2) намісник [4, с. 27]. В сучасній українській мові має значення “керівник установи, організації, підприємства”.

На характер протікання семантичного освоєння чужомовного слова діють одночасно кілька чинників. Перш за все це стосується особливос-

ті семантики самого запозичуваного слова: процес адаптації слів з конкретною семантикою, що позначає реалію, відсутню в мові-реципієнті, певним чином відрізняється від цього процесу в слові з абстрактним значенням. Не менш важливим чинником є вплив мови-джерела, а також мови-посередника, при чому цей вплив залишається дієвим до тих пір, поки мова-реципієнт перебуває у стані живих контактів з мовою, що дала колись нову словникову одиницю. При засвоєнні ж латинських лексичних одиниць такий вплив відсутній, тому вагомішими є наслідки дії історичних джерел запозичення.

Час семантичної адаптації запозичень певним чином залежав від екстралінгвальних умов, зокрема, від соціально-політичних, економічних, культурних обставин життя народу, що здійснював запозичення. Ці чинники є особливо вагомими у формуванні суспільно-політичної лексики, де за багатьма лексемами стоїть відповідна дефініція, пов'язана з ідеологічною концепцією. Латинські запозичення, пристосовуючись до системи мови-реципієнта, проходили складний і тривалий шлях адаптації. Для деяких латинізмів цей процес триває досі, адже значення суспільствознавчих лексем визначається місцем позначуваних ними понять у відповідній концептуальній сфері.

Важливим явищем на цьому шляху є денотативно-конотативна переорієнтованість латинських лексичних одиниць. Маємо на увазі таку зміну у вживанні слів, коли лексеми, що раніше позначали зарубіжну або дорадянську дійсність, використовуються для номінації реалій українського життя початку ХХІ століття. Цей процес тісно пов'язаний зі зміною ідеологічних орієнтирів, оскільки перенесення західних реалій і понять на сучасний український ґрунт одночасно змінило оцінність багатьох із них. У новітні часи переорієнтована лексика значно розширила свої функції й охопила такі сфери, як політика та ідеологія, наука, освіта, виховання, адміністративне управління, керівництво, економіка, вона забезпечує вимоги державно-політичного життя нації. У складі такої лексики нами виявлено значну кількість латинських за походженням лексем. Вони розподіляються за такими лексико-семантичними групами:

– суспільні явища, пов'язані з ними ознаки, дії, стани: *інавгурація, нація, плебісцит, репатріація, реформа, репатріант, реформа, реформатор*;

– державне, адміністративне та громадське управління (зокрема, назви осіб, що його здійснюють): *губернатор, депутат, кандидат, міністр, резидент*;

– документи, що обслуговують сферу суспільних відносин: *декларація, конституція, ліцензія, патент*;

– державна та приватна матеріальна підтримка та сприяння: *дотація, компенсація, меценат, патрон, патронат, субсидія*;

- політичні партії та рухи: *аграрій, ліберал, фракція*;
- освіта, наука, виховання: *бакалавр, магістр, колегіум*;
- державний устрій, державні та громадські об’єднання: *унія, федерація, конфедерація*.

Деякі лексичні латинізми новітнього періоду стали надбанням сучасної української мови через посередництво мовленнєвої практики української діаспори США і Канади. Лінгвальні взаємини з іноземними мовами в діаспорі, з одного боку, і в Україні, з іншого, відрізняються інтенсивністю (діаспора – це щоденний контактний білінгвізм), екзистенційним тлом, попереднім соціолінгвальним досвідом та іншими особливостями [1]. Більшість емігрантів походили із західноукраїнських областей, що й зумовило наявність у мові цілої низки інтерференційних явищ польського походження, перенесених до неї із західноукраїнського варіанту літературної мови минулого століття. Латинські запозичення найчастіше використовуються представниками діаспори старшого віку, які народилися в Україні. Для більшості із них такі запозичення є звичним елементом рідної (галицької) говірки, отже, в досвіді користувачів мають відповідний статус. Ось кілька таких запозичень:

екзил – “вигнання” < лат. *exilium* – “1) вигнання, позбавлення батьківщини; 2) місце заслання; 3) вигнанці” [4, с. 309];

інвазія – “вторгнення” < лат. *invasio* – “1) нашествя, напад; 2) насилля; 3) насильницьке захоплення” [4, с. 421];

інституція – “установа” < п. *instytucja*, англ. *institution* < лат. *institutio* “1) облаштування; 2) спосіб дії; 3) настанова, повчання, вказівка” [4, с. 410];

квестіонувати – “брати під сумнів” < п. *questionowac*, англ. *question* < лат. *quaestio* – “пошуки, слідство, судовий розгляд” [4, с. 641];

опінія – “думка” < п. *opinja*, англ. *opinion* < лат. *opinio* – “думка, погляд, репутація” [4, с. 538].

Частина галицьких діалектних полонізмів має споріднені корені в англійській мові (дехто з дослідників їх умовно називає англо-полонізмами або латиноосновними полонізмами). Англійську мову вважають джерелом запозичення лексеми з латинським коренем у тому разі, коли вона взагалі відсутня в польській мові або вживається в ній з іншим значенням: *пресія* “тиск” < лат. *pressio*; *ревеляція* “відкриття” < лат. *revelatio*. Отже, лексичні запозичення з латинської мови поширювалися в мові української діаспори через посередництво кількох історичних джерел, зокрема польської та англійської мов, що відбилося і на їх семантиці. Суспільно-політична лексика найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики подій, явищ, ознак. Якісне оновлення цієї частини словникового складу мови зумовлене переосмисленням тих чи інших реалій, а відповідно й висуненням на перший план у семантичній структурі слів соціально важливих (маркованих) значень.

Отже, семантичне засвоєння лексичних латинізмів є одним із найпереконливіших доказів їх тривалого вживання в лексичній системі мови-реципієнта. Воно свідчить також про включення латинських за походженням лексем до активного словникового запасу мови і про їх здатність нарівні з питомими словами виконувати комунікативну функцію у складі відповідних тематичних груп.

Література:

1. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 145-160.
2. Акуленко В. В. Головні історичні джерела лексичних інтенціоналізмів в українській мові / В. В. Акуленко // О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – С. 128-144.
3. Булыка А. М. Лексичныя запозычанны у беларускай мове XIV-XVIII ст.ст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско – русский словарь / И. Х. Дворецкий – М. : Русский язык, 1986. 840 с.
5. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках / Р. Дудок – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
6. Литвинов В. Латинсько-український словник / В. Литвинов. – К. : Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
7. Чередниченко О. І. Взаємодія мов, двомовність і мовленнєва культура / О. І. Чередниченко // Мови європейського культурного ареалу : розвиток і взаємодія. – К. : Довіра, 1995. – С. 99-110.
8. Rybicka H. Losywyrazowobcychwjezykupolskim / H. Rybicka. Warszawa : PAN, 1976. – 129 s.